

АҢДАТПА

"8D03101 – Әлеуметтану" білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға арналған диссертация Ақмади Мөлдір Арманқызы

Диссертацияның тақырыбы. "Бір белдеу, бір жол" бастамасы: Орталық Азия елдеріндегі әлеуметтік қабылдау.

Зерттеудің өзектілігі келесі жағдайларға байланысты:

- әлеуметтік қабылдау қоғамдағы әртүрлі құбылыстар мен процестер туралы қоғамдық идеялар мен пікірлердің қалыптасуымен байланысты. "Бір белдеу, бір жол" бастамасы өңір елдері арасындағы өзара іс-қимыл туралы, экономикалық даму перспективалары және Орталық Азияның әлемдік қоғамдастықтағы рөлі туралы қоғамдық пікірді қалыптастыруға әсер етуі мүмкін.

- әлеуметтік қабылдау әлеуметтік саладағы шешімдер мен іс-әрекеттерді қабылдауға әсер етеді. "Бір белдеу, бір жол" бастамасының әлеуметтік қабылдауын зерттеу жобаға қатысуға қатысты шешім қабылдауға қандай факторлар әсер ететінін, әртүрлі әлеуметтік топтардың қандай пікірлері мен түсініктерін және әртүрлі әлеуметтік контексттерде осы шешімдерді қабылдауға қалай әсер ететінін жақсырақ түсінуге көмектеседі.

- Орталық Азия елдеріндегі "Бір белдеу, бір жол" бастамасын әлеуметтік қабылдауды зерттеу әлеуметтану тұрғысынан маңызды, өйткені ол аймақтағы әлеуметтік процестерді жақсы түсінуге, олардың қоғамдық пікір мен мінез-құлыққа әсерін бағалауға және жоба шеңберінде әлеуметтік қорғау мен өзара іс-қимылдың неғұрлым тиімді стратегияларын әзірлеуге көмектеседі.

Диссертациялық зерттеудің **мақсаты** Орталық Азия елдеріндегі "Бір белдеу, бір жол" бастамасын әлеуметтік қабылдауды талдау болып табылады.

Осы мақсатқа қатысты келесі зерттеу міндеттері анықталды:

- "жұмсақ күш" саясатының және "күн тәртібі" тұжырымдамасының "Бір белдеу, бір жол" бастамасын әлеуметтік қабылдауға әсерін зерттеуге теориялық-әдіснамалық тәсілдердің тұжырымдамалық негіздерін қарастыру;

- ақпараттық интеграция теориясын адамның жалпы пайымдау және қабылдауды қалыптастыру үшін ақпаратты бірқатар көздерден қалай біріктіретінін сипаттау және модельдеу ретінде талдау;

- N. Fairclough моделін пайдалана отырып, Қазақстанда, Қырғызстанда және Өзбекстанда медиаға сыни дискурс-талдау жүргізу;

- Қазақстанның, Қырғызстанның және Өзбекстанның ірі қалаларында ОПОП бастамасын әлеуметтік қабылдаудың ерекшеліктерін бағалау;

- ОПЕК шеңберіндегі Қазақстан ынтымақтастығының негізгі тәуекелдері мен артықшылықтарын анықтау;

- Қазақстан өңірлері бөлінісінде ОПОП бастамасын әлеуметтік қабылдаудың ерекшеліктерін көрсету;

- әр түрлі жас топтарында ОПОП бастамасын қабылдау ерекшелігін белгілеу;

- Қытаймен байланысы бар респонденттер мен мұндай байланысы жоқ респонденттер арасында сауалнама бастамасын қабылдау ерекшелігін сипаттау.

Зерттеу әдісі. Бұл диссертацияда зерттеудің сапалық және сандық әдістері қолданылды. Зерттеудің бірінші кезеңі зерттеу тақырыбы бойынша медиа-дискурстың мазмұнды талдауын қамтиды. Мақалаларды іріктеу екі критерий негізінде жүргізілді: басылымның дербестігі (мемлекеттік және жеке БАҚ) және жазу тілі (қазақ, қырғыз, өзбек және орыс). Сондай-ақ, ел тұрғындары арасында танымал ең танымал жаңалықтар порталдары енгізілді. ОП бастамасы 2013 жылы ұсынылғандықтан, талдауға 2013 жылғы 8 қыркүйек пен 2022 жылғы 30 желтоқсан аралығында жарияланған мақалалар енгізілді. Мақалалар 2020 жылдың ақпанынан 2022 жылдың желтоқсанына дейін жиналады. Зерттеу аясында 1394 мақала, оның ішінде 277 мақала қазақ тілінде, 309 мақала қырғыз тілінде және 176 мақала өзбек тілінде Талдамалық өңдеу жүргізілді, сондай-ақ барлық үш елде жарияланған 632 мақала орыс тілінде қарауға енгізілді. Мақалаларды іздеу келесі кілт сөздер бойынша жүргізілді:

- қазақ тілінде: "бір белдеу, бір Жол", "Қытай", "Жібек Жолы", "56 Жоба", "Қазақстан-Қытай зауыты";

- орыс тілінде: "Бір белдеу, бір жол", "Қытай", "Жібек жолы" және "56 жоба", "қазақ-қытай зауыты" тек қазақстандық БАҚ үшін осы жобалардың тек Қазақстанда іске асырылуына байланысты;

- қырғыз тілінде: "Бир алкак, бир жол", "Қытай", "жибек жолу";

- өзбек тілінде: "Bir kamar, bir yo'l", "Xitoy", "Irak yo'li".

Зерттеудің екінші кезеңінде. ОА елдерінің тұрғындарына сауалнама жүргізу. Сауалнама сұрақтары диссертацияда г. қосымшасында көрсетілген. сауалнаманы барлығы N=3004 респондент өтті, олардың ішінде: Қазақстанда N=2512 респондент, Қырғызстанда N=223 респондент және Өзбекстанда N=269 респондент. Алынған деректерді өңдеу процесі SPSS бағдарламасын қолдана отырып жүргізілді. Барлық жауаптар қайталанатын респонденттерді анықтауға және бірнеше рет қатысуға тырысуға бағытталған Мұқият аутентификация процесінен сәтті өтті. Сауалнама процедурасы 2022 жылдың шілдесінен бастап желтоқсан айында аяқталатын алты ай ішінде қарлы кесектерді іріктеу қағидаттарына негізделген әдістемеге сәйкес жүзеге асырылды. Instagram, Facebook, WhatsApp және Telegram сияқты әртүрлі әлеуметтік медиа платформаларды сауалнамалық материалдарды тарату процесі белсенді түрде қамтыды, бұл әлеуетті респонденттердің кең ауқымына ықпал етті. Сауалнамаға гиперсілтемелер тек аталған әлеуметтік желілер арқылы ғана емес, сонымен қатар осы ақпаратты өздерінің әлеуметтік байланыстары арасында таратқан белгілі байланыстарға тікелей жеткізілді. Осылайша, зерттеу жеке байланыстардың көп деңгейлі желісін қамтыды. Сауалнама Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында, сондай-ақ Қырғызстан мен Өзбекстанның ірі қалаларында сәтті жүргізілді. Зерттеу жүргізу үшін сауалнама дайындау кезінде барлық мәселелерге этикалық сараптама жүргізілді. Этикалық сараптаманың қорытындысын Қазақ ұлттық

университетінің жергілікті этикалық комитеті берді. әл-Фараби, IRB мақұлдау нөмірі-А436, берілген күні: 28.0.2022 ж.

Дәлелденген ғылыми гипотезалар. Зерттеу барысында келесі ғылыми гипотезалар расталды.

Гипотеза 1. ОПОП бастамасын оң қабылдауды қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік БАҚ оң дискурсты қамтиды, ал жеке БАҚ-та сыни дискурс бар. Бұл гипотеза расталды, өйткені зерттеу нәтижелері бұқаралық ақпарат құралдарының меншік формасы ОПОП бастамасына қатысты дискурстың тонуы мен мазмұнына айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетеді. Мемлекеттік БАҚ мемлекетке адал және ресми саяси дискурсты қолдауға бағытталған, бұл оң дискурстың қалыптасуына әкеледі, ал жеке БАҚ сыни дискурсты қалыптастырады.

Гипотеза 2. Қытай және Қытайдың "Бір белдеу, бір жол" бастамасы туралы қазақ тіліндегі Дискурс көп жағдайда сыни болып табылады, ал орыс тіліндегі дискурс неғұрлым оң және бейтарап сипатта болады. Зерттеу Қытайға қатысты қазақ және орыс тілдеріндегі дискурста және "Бір белдеу, бір жол" бастамасында айырмашылықтар бар деген болжамды растады. Деректерді талдау көрсеткендей, қазақ тіліндегі дискурс көп жағдайда Қытайға және осы бастамаға сыни көзқарасты білдіреді, көбінесе алаңдаушылық немесе күмән тудыратын субтекстерді қамтиды. Орыс тіліндегі дискурс бастама туралы жағымды және бейтарап пікір білдіруге бейім. Дискурстағы бұл айырмашылықтар мәдени және саяси факторлармен, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық пікірді қалыптастыруға әсерімен түсіндіріледі. Бұл нәтижелер әлеуметтік қабылдауды зерттеу кезінде тілдік дискурстарды талдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Гипотеза 3. Қазақстан мен Қырғызстанның ірі қалаларының халқын әлеуметтік қабылдау Өзбекстаннан айырмашылығы теріс сипатқа ие, мұнда қабылдау негізінен оң сипатқа ие. Бұл гипотеза ішінара расталды. Зерттеу нәтижелері қала тұрғындары арасында ең жағымсыз қабылдау Қырғызстанда байқалатынын көрсетті. Қазақстанда деректер "оң" және "теріс" қабылдаудың тең үлесін көрсетті. Өзбекстанда респонденттердің негізгі үлесі ОПОП бастамасына қатысты белгісіздікті көрсетеді.

Гипотеза 4. Қазақстанда, ОПО бастамасы шеңберінде және тұтастай алғанда Қытаймен өзара іс-қимыл деңгейі жоғары өңірлерде Қытаймен өзара іс-қимылы аз өңірлерге қарағанда неғұрлым теріс қабылдауды қалыптастыру тән. Қазақстан өңірлеріндегі Қытай кәсіпорындарының санына байланысты ОПОП бастамасын әлеуметтік қабылдаудағы айырмашылықтар туралы Гипотеза расталды. Аймақтық ерекшеліктер бастаманы әлеуметтік қабылдауды түсіну үшін өте маңызды.

Гипотеза 5. Оқу, жұмыс, демалыс және басқа да байланыс түрлері аясында Қытаймен өзара әрекеттесу тәжірибесі бар респонденттер ОПОП бастамасына оң көзқараспен қарайды. Қытаймен өзара әрекеттесу тәжірибесінің ОПОП бастамасына оң көзқарасты қалыптастыруға әсері туралы Гипотеза расталды. Қытаймен қарым-қатынас тәжірибесі, тіпті

туыстары, әріптестері немесе достары арқылы да бастаманы қабылдауға оң әсер етеді.

Гипотеза 6. Орта және егде жастағы ұрпақ өкілдерімен салыстырғанда жас ұрпақ ОПОП бастамасына оң көзқараспен қарайды. Бұл гипотеза расталмады, өйткені жас ұрпақ аға буынмен салыстырғанда бұл бастамаға аз адалдық танытады.

Зерттеу бұл гипотезалар Қазақстандағы, Қырғызстандағы және Өзбекстандағы ОПО бастамасын әлеуметтік қабылдауды жақсырақ түсінуге, сондай-ақ осы қабылдау мен қоғамдық қабылдауды қалыптастыру үрдісіне әсер ететін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік беретінін растады.

Зерттеудің жаңалығы және негізгі нәтижелері.

Зерттеу медиа-дискурсты және әлеуметтік қабылдауды талдау негізінде әзірленді, бұл халықтың ОПОП-қа қатынасын қалыптастыратын және осы бастама туралы пікірде белгілі бір тенденциялардың қалыптасуына ықпал ететін негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің келесі аспектілері мен нәтижелері ғылыми маңызды:

1. Зерттеу жаңа зерттеу деректерін ұсынады және "Бір белдеу, бір жол" бастамасы аясында әлеуметтік қабылдау мен медиа дискурсты талдайды. Бұл әлеуметтік қабылдауды қалыптастыру механизмдері және бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық пікірге әсері туралы білімімізді кеңейтеді.

2. Зерттеу бұқаралық ақпарат құралдарының меншік формасының әсеріне, дискурстың тілдік ерекшеліктеріне, Қытаймен өзара әрекеттесу тәжірибесіне және әлеуметтік қабылдаудағы айырмашылықтарға байланысты бірнеше гипотезаларды қолдайды. Бұл медиа және әлеуметтану саласындағы қолданыстағы теориялық тәсілдер мен гипотезаларды нығайтуға ықпал етеді.

3. Зерттеу нәтижелері қоғамдағы маңызды халықаралық жобалар туралы хабардарлық пен түсінікті арттыруға бағытталған коммуникация стратегияларын, ақпараттық саясатты әзірлеу үшін маңызды қолданбалы мәнге ие. Демек, көбінесе халықаралық бастамаларды білмеу немесе жеткіліксіз түсіну теріс қабылдаудың қалыптасуына әкелуі мүмкін болғандықтан, бұл зерттеу нәтижелері әлеуметтік өзгерістер мен қоғамның дамуына тікелей әсер етеді.

4. Аймақтық ерекшелік. Зерттеу әртүрлі елдердегі (Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан) және өңірлердегі ОПО бастамасын әлеуметтік қабылдаудағы айырмашылықтарды анықтайды. Бұл қоғамдық пікірді қалыптастырудағы аймақтық ерекшеліктер туралы білімді байытады және ақпараттық науқандарға сараланған көзқарасқа бағытталған.

5. Зерттеу бұқаралық ақпарат құралдарының меншік формасы, тілдік ерекшеліктері, Қытаймен өзара әрекеттесу тәжірибесі және әлеуметтік қабылдауға әсер ететін жас айырмашылықтары сияқты бірнеше факторларды анықтайды. Бұл қоғамдық пікірді қалыптастыратын негізгі факторларды анықтауға көмектеседі және әрі қарайғы зерттеулерге негіз бола алады.

Бұл зерттеудің жалпы маңыздылығы медиа, қоғамдық пікір және халықаралық бастамалар арасындағы күрделі қатынастарды тереңірек түсінуге ықпал етеді, бұл ғылыми қауымдастық үшін де, медиа және

халықаралық қатынастар саласындағы тәжірибешілер мен шешім қабылдаушылар үшін де маңызды. Зерттеу барысында ақпараттық интеграция теориясы, "күн тәртібі" теориясы және "жұмсақ күш" теориясы сияқты теориялық негіздерге талдау жүргізілді, бұл зерттеудің контексті мен негіздерін түсінуге ықпал етеді. Бұл аймақтағы болашақ зерттеулер мен талдаулардың теориялық негізін нығайтады. ОПОП бастамасына қатысты Орталық Азия елдеріндегі медиа дискурсты кешенді талдау аймақтағы қоғамдық пікір мен бастаманы қабылдауды жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді және қытай мен Қытай жобаларына қатысты қоғамдағы трендтерді одан әрі талдау үшін пайдалы болуы мүмкін. ОПО шеңберінде Орталық Азия елдері ынтымақтастығының анықталған тәуекелдері мен артықшылықтарын үкіметтер мен ұйымдар бастамаға қатысу кезінде тәуекелдерді басқару және митигациялау стратегияларын әзірлеу үшін пайдалана алады. Бастаманы әлеуметтік қабылдаудың ерекшеліктерін көрсететін нәтижелер ОПОП бастама бейнесін жұртшылық алдында құру және халықтың қолдауын нығайту үшін қолданылуы мүмкін.

Зерттеудің ең маңызды бөлігі ұсынылған нұсқаулар болып табылады. Олар Орталық Азиядағы ОПО бастамасын қабылдауды жақсарту үшін нақты қадамдарды ұсынады, соның ішінде Экологиялық, Әлеуметтік және экономикалық мәселелерді шешу, жергілікті қатысуға, мәдени алмасуға және аймақтық ынтымақтастыққа ықпал ету. Бұл нұсқаулар аймақтағы саясаттар мен стратегияларды әзірлеуге негіз бола алады. Зерттеу нәтижелері Қазақстан мен Орталық Азиядағы ОПО бастамасын дамытуға және түсінуге елеулі үлес қосу мүмкіндігіне ие. Оларды әрі қарай зерттеу үшін ғылыми негіз ретінде де, халықаралық ынтымақтастық пен Тұрақты даму саласындағы саясаткерлер мен шешуші органдарға практикалық нұсқаулық ретінде де пайдалануға болады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау

Диссертацияның негізгі мазмұны, зерттеу идеялары мен нәтижелері 7 ғылыми мақалада, оның ішінде 3 – Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің Білім беру саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған басылымдарда, 3 – Токиода, Мәскеуде оянған конференцияларда көрсетілді. 1 мақала SCOPUS және Thomson Reuters дерекқорында индекстелген "International Journal of Water Resources Development" (перцентиль – 93%) журналында жарияланған. Зерттеу нәтижелері АҚШ-тың Питтсбург университетінде 2023 жылы жыл сайынғы CESS конференциясында да сыналды.